

Анна Пажимиес (Варшава, Полша)

ЦЪРХО И СТРАХОТА ПРАБЪЛГАРСКИТЕ ИМЕНА НА СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ

За произхода на светите братя Кирил и Методий има различни мнения: гръцки, славянски, гръцко-славянски, прабългарски, прабългарско-гръцки. Един от аргументите за не гръцкия им произход са техните имена: *Църхо/Църко*, срещано също като *Цръхо*, *Црхо*, *Чърхо*, *Чръхо* – име на Кирил и *Страхота* – име на Методий. Последните две имена на Кирил – *Чърхо*, *Чръхо* са записани с начална буква *С-*, върху която се намира надреден знак. Мнението е, че този знак сменя произношението *ц* в *ч-* (*ĉ-*). Но не е изключено да предава съгласната *дж* (*dʹ*). Имената *Църхо/Църко* и *Страхота* не са споменати нито в житията на светите братя нито в ранните гръцки и старобългарски писмени паметници. Записани са в чешки исторически документи, правдоподобно от края на XIII век¹ и в ръкописна хроника от XVI век намерена във Ватиканската библиотека.² Тези записи се отнасят до събития от IX–X век. Това позволява да се допусне, че имената са се появили във Великоморавия, където солунските братя са изпълнявали своята мисия на християнизация на тамошното население. Целта на днешното ми изказване е установяване на произхода и значението на тези имена.

Към името на Кирил можем да отнесем българските имена *Церко*, *Църку*, *Цурко*³, *Сарко*, *Серко*, *Сирко*, *Ширко*, *Жарко*, *Зарко*, *Зирко*. Като фамилни имена се срещат в Полша *Сурко* (*Църко*), *Surkowski* (*Църковски*), *Surkowicz* (*Църкович*), *Surkon* (*Църкон*), в България *Чърков*, в Сърбия *Чиркович*, в Русия *Чирко*, в Украйна *Сирко/Серко*, известен атаман, в Беларус *Чирков*. Най-често името *Църхо/Църко*

се обяснява като чешка адаптация на латинското съответствие на името Кирил – *Syřil*. Трудно е да се приеме това обяснение поради факта, че Кирил във Великоморавия е носил още кръщелното си име Константин. Кирил/*Syřil* получава само 50 дни преди смъртта си в Рим, като монашеско име. От езикова гледна също не може да се приеме такова обяснение поради липсата в двете версии гръцката Кирил и латинската *Syřil* на последната сричка *-ho/-ko*.

Името на Методий *Страхота*, се среща често в Чехия, Словакия и Полша. В България неговата употреба не е записана. В Google се намира информация, че като „странна новост” се е появило в последно време.⁴ Приема се, че е образувано от славянската дума *страх*, която е честа съставка в българската и славянската антропонимия – Страхил, Страхо, Страхомир, Страхин. Обяснява се също така като калка на името Методий, чийто латинския корен *metus* значи ‘страх’⁵, което е малко правдоподобно. Във Великоморавия богослужението е било на латински, но от немски свещеници, за които е трудно да си представим, че са извършили калкиране на славянски език. Освен това, име със значение ‘страх’ би било странен избор за църковен служител преди всичко като нехристиянско име. Може би поради това следващото обяснение е, че Страхота е рожденото светско име на Методий, дадено му в неговото, както се предполага, българско семейство. Това е в противоречие с приетия обичай във византийската църковна номенклатура, където първата буква на монашеското име е същата като на светското име. Хипотезата, че кръщелното му име е било Михаил, дадено му в чест на византийския император, привърженик на иконопочитанието и защитник на монашеството, Михаил I Рангаве е в съгласие с обичая, докато между имената Страхота и Методий няма такова съгласие. Невъзможно е също така връщането към кръщелното име след дългогодишната служба като монах, известен под името Методий.

Най-честа употребата на името Страхота е в Чехия. В Полша е лично или фамилно име и понякога прякор. Записвано е в полските документи от XIII век в Малополския окръг, от XIV век в окръзите Шльонски и Мазовецки. Около XVI век почти не се среща в документите. Появява се отново в XIX век в американските публикации

описващи произхода на емигрантите и в тамошните църковни записи. Сега името Страхота се среща в цялата страна. Няма съмнение, че имената идват от южна Полша, която е била в границите на Велико-моравия. Като топоним също е известно: в Полша – Strachocin, име на село и име на църква във Вроцлав и в Чехия село Strachotin. Разпространението на имената Църхо и Страхота във всичките славянски страни е тема, изискваща сериозно проучване, което може да даде допълнителни информации.

За Кириловото име *Църхо* и неговите варианти в славянските езици нямаме до сега убедително предложение за значението и произхода му. Вглеждайки се във всичките негови варианти забелязва се, че те се различават помежду си главно по съгласната в първата сричка: *c-/ц-*, *č-/ч-*, *ž-/ж* или *d'-/дж*, в славянските имена *z-/з-*, *s-/с-* и по съгласната във втората сричка *-к* или *-х*. Не е трудно тюрколог да види тук съвпадение с известните и доказани в тюркологията фонетични явления и да допусне прабългарски произход. За да се докаже този произход трябва да се отнесем преди всичко до чувашкия език, единствения жив език от огурската подгрупа на тюркските езици, които принадлежат към алтайското езиково семейство. Чувашките фонетични, морфологични и семантични особености, различни от тези на останалите тюркски езици, които се появяват при изследването на имената *Църхо* и *Страхота* са следните:

1. Началната старотюрска *j-* в отделните тюркски езици преминава в *ž-*, *d'-*, *č-*, *s-* в якутския и *ś-* палатална, беззвучна съскаща съгласна в чувашкия.⁶

2. Старотюрската съгласна *q* най-често е *x* в чувашкия.⁷

3. Ротацизъм: тюркското *z* преминава в *r* в чувашкия.⁸

4. Съседството на две гласни получило се при словообразуване причинява елизия на едната от гласните.⁹

При изследването на прабългарските имена и титли, които са се запазили в славянските езици от времето на близките контакти между прабългарите и славяните има известна трудност причинена от липсата на старите имена в съвременния чувашки език. След приемането на християнството от чувашите през XVI–XVIII век личните им и фамилни имена постепенно са замествани с християнски употреба-

вани в Русия. По тази причина прабългарските имена се намират главно в историческите документи и във фолклора. Подобен случай имаме и при съседите на чувашите – татарите и башкирите, чиито лични имена биха могли да бъдат близки с чувашките като резултат на съседски контакти и чести преселвания между тях. Но поради това, че те приемат исляма, имената им са били също така постепенно измествани от мюсюлманските.

Освен споменатите фонетични особености важен аргумент за прабългарския произход на имената Църхо и Страхота е тезата на унгарския учен Петер Юхас¹⁰, който убедително доказва, че по време на мисията на светите братя Великоморавия, заемаща терени на днешните Чехия, Словакия, Полша и Сърбия е била в границите на тогавашната българска държава. (На тази основа може да приемем присъствието там не само на войска и местни управници, но и на значителна част прабългарско население несвързано с властта. Не може също така да се забравя, че на тези терени са пребивавали и други тюркски племена още от времето на хуните и аварите. Тамошното славянско население е било под тяхна власт и в тази ситуация езиковите влияния на тези езици са нормално явление, което трябва да се вземе предвид особено при ономастичните изследвания.)

Църхо/Църко

Името Църхо се състои от две срички. Първата отговаря на чувашкия глагол *šir*- ‘пиша, записвам’, ‘съчинявам’, ‘съобщавам писмено’, ‘рисувам, чертая’. Съответствията на този глагол в останалите тюркски езици са следните: *jaz*- (старотурски, турски, туркменски, татарски, гагаузки); *d'az*- (киргизки, казахски); *čaz*- (хакаски, тувински); *žaz*- (каракалпакски); *suruĵ*- (якут.)¹¹. В манджурския език имаме глагола *sark'a*- ‘преписвам’, ‘записвам’; *sark'an* ‘препис, копие’¹²

В чувашкия глагол *šir*- се намират две от споменатите особености на чувашкия език: първата е съответствието $j > š$, втората е ротацизъм $z > r$. Тези особености, които виждаме в тюркските езици се срещат също така в монголския *žuru*-¹³ Различното произношение на началната съгласна в алтайските езици обяснява някои различия на цитираните имена в славянските езици. Както беше споменато, прабългарският език не е единственият алтайски език, който се е

намирал в Европа. Това е важно преди всичко за аварския език, който е бил в Средна Европа от VI век. Определян е в последно време като принадлежащ към тунгусо-манджурските езици.¹⁴

Съществителните образувани от глагола *šir-* са следните:

šir/širu, образувано с афикса *-u*¹⁵ ‘пismo’, ‘писание’; ‘послание’; ‘канцеларски труд’, в якутския – *suruk* ‘пismo’, ‘писание’; ‘писмени знаци, букви, шрифт’.¹⁶

širus, širusă ‘познавач на писмеността’, ‘канцеларски служител’ ‘писар’, ‘секретар’; ‘грамотен човек’, ‘граматик’, ‘учен’, ‘книжовник’. Турското съответствие на чувашния афикс *-ś, -śă e-çi* и неговите фонетични варианти, които от именни основи образуват имена със значение на действащо лице (*nomen agentis*) – *yazıcı* ‘писач, преписвач’. Якутското съответствие е *суруксум, суруссум* ‘познавач на писмеността’, ‘записвач, писател’, ‘канцеларски служител’.

Подобна роля е изпълнявал тюркският суфикс *-gal-ka/-xa*, на пример старотурското *bil-gä* ‘знаещ’, ‘мъдрец’, ‘управляващ’¹⁷ и чув. *-ka/-ke, -xe/-ke*¹⁸. Това ни позволява да реконструираме прабългарските форми **širka/*širxa*, със същото значение като *širus, širusă*. При заемането им в старославянския език гласната *-a* след *k, x* преминава в *-o/-u*, което образува *Църхо/Църко* ‘познавач на писмеността’, ‘граматик’, ‘учен’, ‘книжовник’.

Потвърждение на представената реконструкция намираме в прабългарска титла, записана на старославянски¹⁹, гръцки и латински:

1. Старославянски запис. Титлата *чръгубыліа* се намира в надписа на надгробната плоча на Мостичь (X век), висш държавен чиновник при царете Симеон I и Петър I. Тази титла се състои от две думи: *чръгоу* и *быліа* (боил). Въз основа на представените фонетични особености думата *чръгу* може да се приеме като съответствие на Чърхо, Чръхо. Преминаването на началното *j* > *č*- и във втората сричка *k* > *g* се обяснява като кипчацко влияние.

2. Латински запис. *Stasis Zergo boilas* (български пратеник на VIII вселенски събор в Цариград 869–870 г.), *Zergo bula St(as)is* (в приписката на Чивидалското евангелие) и *Petro Cerbulae* (пismo на папа Йоан VIII). Между тези три записа има разлики, които не будят съмнение, че могат да имат различен произход, понеже те се местят във

фонетичните и морфологичните правила на чувашките лексеми. Отсъствието на втората сричка *-co* (*-ко*), *-go* в думата *Cer* (*Cerbulae*) отговаря на именната отглаголна лексема *šir*, която образува изафет (*status cunstructus*) с думата *bula - šir bulae* – окончанието *-e* отговаря на чувашкия суфикс *-ĕ*, който образува изафетното съчетание ‘канцеларски боил’.

3. Гръцки запис. Георги Сурсубул – *Σουρσουβουλος*, X век, роднина на цар Симеон, привърженик на Византия, настойник на цар Петър I. Титлата Сурсубул – *Σουρσουβουλος* отговаря на чувашката лексема *širusă*, с тази разлика, че гласната *ī* в корена *šir-* и крайната *-ă* са заменени с гласната *-u*. Причината се дължи на добавената сричка *-бул* ‘боил’, която променя вокалната хармония.

4. *Zerko*²⁰, *Zercon*, *Zercôn*²¹ Носителят на това име е от първата половина на V век на служител на Атила. За него знаем, че е владеел 3 езика – латински, готски и дворския език на Атила. По произход е мавър, пленник от северна Африка. Описан е като шут – нисък на ръст, гърбав, кривоног и плосконос. Освен това, че е владеел чужди езици, известно е, че е бил участник в преводаческите групи при срещите с римляните. Не се знае дали не е изпълнявал писмени преводи. Етимологията на неговото име позволява да допуснем такава възможност.

Zerko е същото име като представените латински записи *Zerko*, *Zergo*. Имената *Zercon*, *Zercφn* могат да бъдат обяснени като производни от глаголната основа *šir-* + чувашкия афикс *-kän/-kĕn*

-kän/-kĕn (общотюркски *-kan/-ken*)²² образува от глаголни основи съществителни означаващи най-често изпълнителя на глаголното действие и неговия процес, в нашия случай **širkän* ‘писател, пишещ’, ‘съчинител, съчиняващ’.

Изводът е, че всичките представени записи са една и съща титла на царски чиновници, дипломати, владеещи езици и писменост, отговорни за контакти, кореспонденция и преговори. Тази титла се отнася също до св. Кирил, който е бил византийски дипломат, участник в дипломатически мисии, но преди всичко е ‘познавач на писмеността’, ‘граматик’, ‘учен’, ‘книжовник’.

Страхота

Чувашката лексика, която дава възможност да установим прабългарския произход на името Страхота е следната:

śut-/ śot- ‘осветявам’, ‘запалвам’, ‘въодушевявам’, ‘будя интерес’.

śut/ śot ‘светъл’, ‘ясен, блестящ’

śutǎ/śotǎ ‘светило’, ‘светлина’, ‘просвещение’, ‘образование’; ‘обяснение’, светъл, осветен; *śut amǎšě, śut tǎncě tĭtan* ‘имена на божества’.

-rax/-rek е чувашки афикс образуващ имена от прилагателни, много близък по значение с тюркския *-lak/-lek* ~ чув. *-lǎx/-lǎx*²³. Това потвърждават чувашките лексеми *śutǎlǎx* ‘осветеност’, ‘светост’, ‘свещец’; ‘просвета’ както и *śutlǎx* ‘осветен’, ‘свещено място’.

ota Последната сричка на името се обяснява обикновено като славянски архаичен афикс, който се среща в също така архаични имена и придава абстрактен смисъл. Представеният прабългарски произход на първата съставна част на името Страхота позволява да се допусне, че *ota* е от същия произход. Като афикс не се среща в чувашкия език. Може да се приеме, че е отделна лексема, а именно тюркската (турски, казахски, ногайски, татарски, башкирски) *ata* ‘баща’. Формата *ota* се намира само в узбекския език²⁴. В тюркските езици има също така значение ‘уважаван, почетен човек’, ‘уважаем (вежливо обръщение към възрастен човек)’. В съвременния чувашки език е записано като *atte, ati, äti* ‘мой баща’, ‘кръстник’, ‘отец кръстител’²⁵. Лабиализацията на тюркската гласна *a > o, u* в началната сричка на думата е известно фонетично явление, което е характерно както за старочувашкия така и за прабългарския език.²⁶ Доказателство са прабългарските заемки в унгарския език например *alma* (tur.) ~ *olma* (унгарски), *ulma* (чувашки) ‘ябълка’. Правдоподобно е, че *-ota* като съставна част на заеманите имена в славянските езици, с времето преминава в ролята на афикс. Главната причина за това е, че за славяните *ota* не е била позната и употребявана като отделна дума.

Имаме достатъчно голям брой прабългарски имена, съдържащи *ota*, които потвърждават, че за говорещите прабългарски в това време е било съществително, а не афикс. Ето няколко примера:

Писота Вардарий (IX–X век) е име на служител на цар Симеон, с когото е имал оживена кореспонденция. Предполага се, че е бил член на военната българска администрация. В северна България са намерени 14 на брой негови печати. Цар Симеон, монах преди възцаряването му, е бил в близки контакти с духовенството и несъмнено е прилагал усилена дейност в по-нататъшната християнизация и добрата организация на църквата.

Реконструкция на името *Писота*:

piš- чувашки глагол ‘привиквам, свиквам’, ‘ставам опитен’.

pišě ‘гъвкав’, ‘силен’, ‘закален’, ‘опитен’. Афиксът *-ă/-ě* образува имена от глаголни основи със значение признак, средство и резултат на действието.²⁷

**pišě ota* В тази реконструкция в резултат на съседството на двете гласни *ě* и *o* се получава елизия на гласната *ě*, което дава **pišota* ‘опитен, силен свещеник’. От значенията на съставните му части може да се направи извод, че функцията на този свещеник е била свързана както с по-нататъшното покръстване, но също така с организирането на новата християнска държава и на църковната служба. При реализацията на тези цели е бил решителен, силен, но едновременно гъвкав. Разбира се този извод за ролята и функцията на *Писота* е хипотеза, която освен лексикалните и семантични правила обясняващи значението на името може да се потвърди с определението *Вардарий*, което историците отнасят към Вардариотите.

Белота (краят на XII началото на XIII), роднина на цар Калоян, известен главно с кореспонденцията, която е водел с папа Инокентий III. *Белота* е един от така наречените “сепаратисти”, които откъсвайки се от византийската власт формират свои собствени независими владения. В неговия случай владението е съществувало сравнително кратко време.

Реконструкция на името *Белота*:

peľ- чувашки глагол ‘зная’, ‘умея’, ‘разбирам, разбирам се’, ‘узнавам’, ‘познавам’, ‘осъзнавам’, ‘овладявам знания’, ‘имам сведения’, ‘изяснявам’, ‘обяснявам’. В останалите тюркски езици са следните форми: *bil*- старотурски, турски; *bel*- татарски и башкирски; *pil*-уйгурски.

pělii ‘знание’, ‘познание’, ‘образование’. Афиксът *-u/-ü* е заемка в чувашкия от кипчашките езици, правдоподобно от татарския. По значение отговаря на чувашкия афикс *-ă/-ĕ* образуващ от глаголни основи съществителни означаващи оръдие, процес, резултат на действието. - *pělii ota* > *pělotā* (елизия на *ü*) ‘учен, образован свещеник’, ‘проповедник’.

Тук е място да сравним това значение със значението на името *Църхо*. И в двата случаи става дума за учен, образован, владеещ знания. Разликата между тях е, че при името на Кирил *Църхо* знанията и образованието се отнасят към личност, която твори писмено, а при *Белота* към проповедник.

Босота (XIII век) богомилски водач, осъден на смърт от църковен събор. Това име може да се обясни като образувано от чувашкото съществително *poś/puś* ‘глава’, ‘главен’, ‘предводител’, ‘началник’, *bas* киргизки, караимски, якутски; *baš* ‘глава’ турски. Известно е, че общо тюркската съгласна *š* в известни случаи преминава в чувашката съгласна *ś*.²⁷ Реконструкция *bośota* ‘отец предводител’.

Началната съгласна *b-* в имената *Белота* и *Босота* не отговаря на съвременния чувашки език, където тюркската съгласна *b-* е преминала в *p-*. Съществуват различни мнения по този въпрос, главно за времето когато е настъпила тази промяна. Често се твърди, че в прабългарския в XIII век още е била произнасяна различно – като *b-* или като *p-*. За началната съгласна *b-/p-* в прабългарските останки в българския език имаме и друго обяснение. Краят на XII и началото на XIII век българската държава преживява своето възстановяване след византийското владичество. Това е времето на присъствието на куманите и тяхното силно участие в управлението на възстановяващата се българска държава. Куманският език е един от неживите кипчашки езици, в който според историческите извори, началната съгласна *b-* е запазена и не преминава в *p-*²⁸.

Въз основа на представените езикови факти можем да предложим следната прабългарска реконструкция на името Страхота: **šutrax ota/или *šutārax ota* > *straxota* със значение ‘свети отец’ или ‘свети отец кръстител’. Елизията на гласната в първата сричка *šut-* може да предизвика съмнение понеже в тюркските езици, в това число и в чуваш-

ки език, нямаме струпване на съгласни в началото на думата. Изключение са заемките от руския език като например *straxla* ‘застраховам’, *straxovka* ‘застраховка’ Трябва да обърнем обаче внимание на това, че в чувашките диалекти подобни струпвания се срещат и то главно при елизия на редуцирани гласни в думи съставени от няколко срички²⁹, както е случаят с името *Страхота* < **šutārah*. Доказателство за това могат да бъдат старите прабългарски заемки в славянските езици: *страва*, *стърга/стръга*.³⁰

Понеже крайната сричка *ota* е употребявана в славянските езици като афикс, нейната функция изисква сериозно славистично изследване. От тюркологична гледна точка можем да направим сравнение с фамилните имена образувани с афикса *-ov* (Иванов – син на Иван), за който се предполага, че произлиза от тюркската дума **ok/*og/*iv* ‘потомство’, ‘род’. В тюркските езици умалителния афикс *-ul/-äl* образува от *og/*iv* съществителното *oğul* (турски) ~ *iväl* (чувашки) ‘син’. Думата *ota* така както и **ok/*og/*iv* като заемка загубва своето първично значение и се употребява като афикс, който образува антропониими приемайки ударението: *krasiv* > *krasotà* > *Krasòta*, *dobър* > *dobrotà* > *Dobròta*. Предполага се, че голяма част от славянските имена образувани със суфикса *-ota* имат тюркски произход. Трябва да се вземе под внимание, че те са заемки от различни тюркски езици. Например в полското фамилно име *Karauda/Kapayda* в последната сричка *-uda* съгласната *-t-* в интервокална позиция е преминала в *-d-*, както и *o* > *u*, което отговаря на чувашките фонетични правила. Това че при съседството на двете гласни *a*, *u* няма елизия на едната от тях, се обяснява като липса на сливане на двете думи – *kara* ‘черен’ и *uda* ‘свещеник’. В тюркските езици прилагателното *kara* често служи като определение на свещеник, монах. Пример за това е името *Черноризец Храбър* преминало като калка в старобългарския език. Поради преминаването на турското *q* > *x* чувашката дума със значение черен е *xура*. Това подсказва, че най-вероятно фамилното име *Карауда* се е появило в Полша за татарско посредничество.

Изводът, който може да се направи от представените етимологии на прабългарските имена на св. св. Кирил и Методий *Църхо* и *Страхота*, е, че те ни предават главните дейности на солунските братя –

Кирил като учен и граматик, който е превеждал писмено светите книги, а Методий – като организатор на християнското просвещение и покръстител. Може да се приеме също така, че името Църхо е калка на гръцката титла философ, която Кирил е носил в Магнаурската школа в Цариград (Константин Философ), а Страхота – на църковната титла архиепископ. Като потвърждение можем да приемем факта, че в тюркските езици *ata* е било додавано до длъжностно име или титул, звание (професия, чин в служебната йерархия)³¹.

Трябва да се отбележи, че езиковата класификация и значението на имената Църхо и Страхота не са аргумент за народностния произход на светите братя. Значението на имената определя тяхната дейност предимно във Великоморавия, където са били изпратени от византийския император Михаил III в отговор на молбата на княз Ростислав. Най-вероятно са им били дадени от местните български управници. Разбира се това не изключва нито една от предлаганите хипотези за народностния им произход.

В заключение бих искала да обърна внимание на важен проблем, свързан с принадлежността на прабългарския език към огурската група на тюркски езици, което се потвърждава в представените етимологии. Както е известно, в последно време в България съществува ново схващане по този въпрос. Става дума за твърдението за неговия индоевропейски произход, най-често на базата на индо-иранските езици. Тази новост не е резултат на научен подход предлаган от специалисти по историческо езиковедие. Разбира се няма съмнение, че в тюркските езици се намират източно-ирански заемки, но също така и китайски и угро-фински³². В различни исторически епохи политическите и военни събития довеждат до езикови контакти, които са причинили заемки от разни езици. Като пример може да ни послужи османския турски език, в който се намира голям брой арабизми и иранизми, което обаче не нарушава тюркския му произход. Трудно е да се намерят причините за този нов подход към прабългарския език. Може да го намерим в желанието да бъдем от същия произход като останалите европейски народи. Но погрешността на такова мислене се състои в това, че езиковата историческа общност не е доказателство за общ антропологичен, генетичен, етничен,

културен произход, които могат да ни свързват с Европа. Най-важното в науката е правилното изследване, а не замъгляване на факти, които по различни причини не ни харесват.

Езикознанието, а особено историческото, е много точна наука, която не може да приеме такъв подход, който не отговаря на езиковите факти в историчен аспект. Реконструкцията на мъртвите езици, така както и етимологичните изследвания, са трудни дисциплини, където неточностите и грешките са чести явления, доказвани обикновено от следващите поколения езиковеди. И това е нормално поради междувременното откриване на нови исторически и езикови факти. Но въвеждането на ненаучни подходи могат да доведат до тежки последствия не само в науката, но и в погрешното самоопределение на дадена общност.

Противопоставянето на този ненаучен от гледна точка на историческата тюркологична лингвистика факт е трудно даже за турколозите, които най-често са съсредоточени върху изучаването на турския език и неговото развитие – главно от османския до съвременния турски литературен език и неговите диалекти. Поради това създаването на нова по-широка научна дисциплина, така наречената прабългаристика, която се концентрира на реконструкцията на прабългарския език на базата на неговите езикови останки в историческите извори и в съвременните езици главно в ономастиката, несъмнено ще донесе необходимите резултати. Такава инициатива би помогнала за изясняването на важни въпроси не само лингвистични. И тук трябва да отбележим, дейността на Великотърновския университет св. св. Кирил и Методий, който с големи усилия и ангажираност работи в областта на ономастиката и чиито достижения са на високо ниво. Резултатите на тази научна дейност представляват изключително важна база за изследване на историята на езиците, които са преминали през българските земи, в това число и прабългарския.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ив. Павлов, *Чешки доказателства за името Страхота*, в: *Paleobulgarica/Starobulgaristika*, IV 1980 с. 68–69.

[Iv. Pavlov, *Cheshki dokazatelstva za imeto Strahota*, v: *Paleobulgarica/Starobulgaristika*, IV 1980 s. 68–69.]

² Б. Димитров, *Страхота, честният Методий*, в: *За буквите*, бр. 1, 24 май 1979.

[B. Dimitrov, Strahota, chestniyat Metodiy, v: Za bukвите, br.1, 24 may 1979.]

³ Н. Ковачев, *Местните имена във Великотърново*, Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методи“, Велико Търново 2001, с. 288.

[N. Kovachev, Mestnite imena vav Velikotarnovo, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Sv. Kiril i Metodi“, Veliko Tarnovo 2001, s. 288.]

⁴ <http://www.burgas.utre.bg/2014/03/11/214725> „**В България живеят хора със странни имена. Например през последните месеци на бял свят са се появили Шефка, Канарче, Ланселот, Страхота, Зоро, Букет.**”

[<http://www.burgas.utre.bg/2014/03/11/214725> „V Balgariya zhiveyat hora sas stranni imena. Naprimer prez poslednite mesetsi na byal svyat sa se poyavili Shefka, Kanarche, Lanselot, Strahota, Zoro, Buket.”]

⁵ Ян Свобода, *Старочешките лични имена и нашите фамилии*, 1954.

[Yan Svoboda, Starocheshkite lichni imena i nashite familii, 1954.]

⁶ *Сравнительно-историческая грамматика тюркски языков. Фонетика*, Ответственный редактор Тенишев Э.П., Москва 1984, Издательство „Наука“, с. 272–273.

[Srvnitel'no-istoricheskaya grammatika tyurkski yazkov. Fonetika, Otvetstvennyy redaktor Tenishev .P., Moskva 1984, Izdatelystvo „Nauka“, s. 272–273.]

⁷ *Ibidem*, с. 187–193.

⁸ *Ibidem*, с. 230.

⁹ А. Parzymies, *Język czuwaski*, Warszawa 2000, с. 42.

¹⁰ П. Юхас, *Кирил и Методи в българската Моравия*, София 2000, изд. „Огледало”.

[P. Yuhas, Kiril i Metodi v balgarskata Moraviya, Sofiya 2000, izd. „Ogledalo”.]

¹¹ G. Clauson, *Turkish and Mongolia Studies*, London 1962, с. 215. Съгласната *s > j* е обяснена с принадлежността на якутския и чувашкия езици до една и съща група, но контактите между говорещите тези езици са прекъснати не по-късно от V век.

[G. Clauson, Turkish and Mongolia Studies, London 1962, s. 215. Saglasnata *s > j* e obyasnena s prinalezhnostta na yakutskiya i chuvashkiya ezitsi do edna i sashta grupa, no kontaktite mezhdu govoreshhtite tezi ezitsi sa prekasnati ne po-kasno ot V vek.]

¹² *Сравнительный словарь тунгусо-маньжурских языков. Материалы к этимологическому словарю*, Т. 2, Ленинград 1975, Издательство „Наука“, с. 66.

[Srvnitel'nyy slovary tunguso-manyzhurskih yazkov. Material k timologicheskomu slovaryu, T. 2, Leningrad 1975, Izdatelystvo „Nauka“, s. 66.]

- ¹³ *Dictionary of the Altaic Languages* by Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak with assistance of Ilya Grunt. *Etymological* ov and Wladimir Glumow, Brill Leiden-Boston 2003, с. 1013.
- ¹⁴ Хелимский Е. *Тунгусо-маньчжурский языновой компонент в аварском каганате и славянская этимология. Материалы к докладу на XIII Международном съезде славистов*. Любляна, 15–21 августа 2003.
[Helimskiy E. Tunguso-manychzhurskiy yaznovoy komponent v avarskom kaganate i slavyanskaya timologiya. Material k dokladu na XIII Mezhdunarodnom saezde slavistov. Lyublyana, 15–21 avgusta 2003.]
- ¹⁵ Л.С. Левитская, *Историческая морфология чувашского языка*, Москва 1976, Издательство Наука, с. 162–163.
[L.S. Levitskaya, Istoricheskaya morfologiya chuvashskogo yazka, Moskva 1976, Izdatelystvo Nauka, s. 162–163.]
- ¹⁶ О.Н. Бётлингк, *О языке якутов*, перевел с немецкого В.И. Рассадина, Новосибирск 1989, с. 641.
[O.N. Bötlingk, O yazke yakutov, perevel s nemetskkogo V.I. Rassadin, Novosibirsk 1989, s. 641.]
- ¹⁷ Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология, *op. cit.* с. 331.
[Srvavitelno-istoricheskaya grammatika tyurkskih yazkov. Morfologiya, *op. cit.* s. 331.]
- ¹⁸ Л.С. Левитская, *op. cit.* с. 143–144.
[L.S. Levitskaya, *op. cit.* s. 143–144.]
- ¹⁹ Славова Т., *Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти*, София 2010, ПАМ Пъблишинг къмпани, с. 18–21.
[Slavova T., Vladetel i administratsiya v rannosrednovekovna Balgariya. Filologicheski aspekti, Sofiya 2010, PAM Pablising kampani, s. 18–21.]
- ²⁰ P. Howarth, *Atila. King of the Huns. The Man and the Myth*, Robinson, London 2001, (39, 74).
- ²¹ M. Rouche, *La violence nomade*, Fayard 2009, (с. 160, 255) Fragments de l'histoire de Brzance et d'Attila ecrite par Priscus, fragment 3, s. 438.
- ²² Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология, *op. cit.* с. 456–461.
[Srvavitelno-istoricheskaya grammatika tyurkskih yazkov. Morfologiya, *op. cit.* s. 456–461.]
- ²³ Л.С. Левитская, *op. cit.*, с. 127, 147.
[L.S. Levitskaya, *op. cit.*, s. 127, 147.]

- ²⁴ В.Г. Егоров, *Этимологический словарь чувашского языка*, Чебоксары 1964, Чувашское книжное издательство, с. 36–37.
- [V.G. Egorov, *timologicheskiy slovary chuvashskogo yazka*, Cheboksar 1964, Chuvashskoe knizhnoe izdatelystvo, s. 36–37.]
- ²⁵ Э.В. Севортыан, *Этимологический словарь тюркских языков. (Общетюркские и межтюркские основы на гласные)*, Москва 1974, Издательство „Наука”, с. 200–201.
- [E. V. Sevortyan, *timologicheskiy slovary tyurkskih yazkov. (Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnov na glasne)*, Moskva 1974, Izdatelystvo „Nauka”, s. 200–201.]
- ²⁶ П.В. Желтов, *Вопросы реконструкции древночувашской и среднебългарской фонетики: критический обзор* <http://cyberleninka.ru/article/n/voprosyrekonstruktsi>.
- [P.V. Zheltov, *Voprosy rekonstruktsii drevnochuvashskoy i srednebulgarskoy fonetiki: kritichiskiy obzor* <http://cyberleninka.ru/article/n/voprosyrekonstruktsi>.]
- ²⁷ *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика*, оп. cit., с. 235.
- [*Sravnitel'no-istoricheskaya grammatika tyurkski yazkov. Fonetika*, op. cit., s. 235.]
- ²⁸ Баскаков Н.А., *Тюркские языки*, Москва 1960, Издательство восточной литературы, с. 146.
- [Baskakov N. A., *Tyurkskie yazki*, Moskva 1960, Izdatelystvo vostochnoy literatur, s. 146.]
- ²⁹ Parzymies A., *Прабългарски следи в балканската ономастика*, – В: „Състояние и проблеми на българската ономастика. 13 Материали от Международна научна конференция „Славянска и българска ономастика” (Велико Търново, 13–15 септември 2012 г.), Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий” Велико Търново 2013, с. 11–26.
- [Parzymies A., *Prabalgarski sledi v balkanskata onomastika*, – In: „Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika. 13 Materiali ot Mezhdunarodna nauchna konferentsiya „Slavyanska i balgarska onomastika” (Veliko Tarnovo, 13–15 septemvri 202 g.), Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy” Veliko Tarnovo 2013, s. 11–26.]
- ³⁰ A. Parzymies, *O nagłosowym ś- w języku protobułgarskim*, „Od Anatolii po Syberię. Świat turecki w oczach badaczy” Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010, s.149–157.
- ³¹ В.В. Радлов, *Опыт словаря тюркскихъ наречий*, Т. 1. *Гласные*, Санктпетербургъ 1893, с. 451–452.

[V.V. Radlov, *Opit slovarya tyurkskiha narechiy*, T. 1. Glasne, Sanktpeterburga 1893, s. 451–452.]

³² А.Н. Дыбо, *Возможные восточноиранские заимствования в пратюркской* в: „Исторические контакты ранний тюрков. Лексический фонд. Пратюркский период”, Москва, 2007, Восточная литература РАН, с. 115–180.

[A.N. Dibo, *Vozmozhne vostochnoiranskie zaимstvovaniya v pratyurkskoy v:* „Istoricheskie kontakt ranny tyurkov. Leksicheskiy fond. Pratyurkskiy period”, Moskva 2007 Vostochnaya literatura RAN, s. 115–180.]